

INNHold

FORORD

5

KAPITTEL 1

INNLEDNING

Hvorfor skrive lærebokhistorie?

9

Hvordan skrive lærebokhistorie?

10

Lærebokas kontekst og rammer

14

Premierte lærebøker i naturhistorie og fysikk 99

Tidlige lærebøker i geografi: kart, hedninger,
raser og reiser 102

Ei premiert lærebok i «fedrelandshistorien» 108

Oppsummering 111

KAPITTEL 2

1739–1860: LÆREBØKER I OMGANGSSKOLEN

25

Kongen befaler: en obligatorisk skole for
alle barn i Norge

25

Katekismen: presentasjon av «den kristne
barnelærdom»

29

Katekismeforklaringer. Pontoppidan i 150 år

31

Forfatterportrett: Erik Pontoppidan

34

Abc-boka: ei av «de umisteligste Bøger»

35

Forfatterportrett: Hans Jacob Grøgaard

38

Regnebøker fra da regning ble fag
i allmueskolen

49

Oppsummering

55

KAPITTEL 4

1889–1939: LÆREBØKER I FOLKESKOLEN

113

Venstre-statens «folkeskole»

113

Lærebøker i kristendomskunnskap:
med kongelig godkjenning

117

Abc-boka: tradisjon og fornyelse

122

Forfatterportrett: Jonas Velleesen

123

Leseboka: en «folkeppdragende makt»
på begge målformer

130

Forfatterportrett: Mathilde Munch

131

Forfatterportrett: Nordahl Rolfsen

148

Norsk-bøker er mer enn lesebøker

158

Forfatterportrett: Andreas Austlid

159

Lærebøker i regning «Hvor mange fingrer
har du paa din ene haand?»

164

Forfatterportrett: Johan Nicolaisen

166

Lærebøker i naturfag: å lære å forstå
naturen og «gjøre sig den nyttig»

171

Forfatterportrett: Andreas Holmsen og
Ole Andreas Strøm

177

Lærebøker i geografi. Fakta og «innbildte»
reiser

180

Lærebøker i historie. Vikingtokt,
statsdannelse og unioner

187

Forfatterportrett: Jens Hæreid

196

Lærebøker i engelsk. Anekdoter for de få

198

Oppsummering 201

KAPITTEL 3

1860–1889: LÆREBØKER I FASTSKOLEN

57

En omstridt skole

57

Lærebøker i kristendomskunnskap;
videreføring av gamle klassikere og
etablering av en ny

62

Forfatterportrett: Volrath Vogt

65

ABC-boka; ei omstridt bok

66

Forfatterportrett: Hedevig Rosing

73

«Udvalgte Stykker af Læsebogen»

76

Forfatterportrett: Peder Andreas Jensen

92

Regnebøker. En ny ånd i allmueskolen

94

Forfatterportrett: Andreas M. Feragen

98

KAPITTEL 5

**LÆREBØKER I ARBEIDSSKOLEN
1939–1974**

Prinsipper for en «ny» skole	203
Lærebøker i kristendomskunnskap som kan gi «ei kristeleg og moralsk oppseding»	209
ABC-boka: ei bok for alle elever?	216
Lærebøker i norskfaget; «skolens sentrale fag»	221
Forfatterportrett: Thorbjørn Egner	235
Forfatterportrett: Hans Bergersen	243
Regnebøker for den aktive regneeleven	246
Forfatterportrett: Ragnhild Sohr	248
Lærebøker i aktivitetsfaget naturfag	255
Heimstadelære. Opplæring i demokratisk medborgerskap	265
Lærebøker i geografi: Norge og verden	270
Forfatterportrett: Carl Willoch Horn og Olav Schulstad	273
Forfatterportrett: Sverre Salvesen Amundsen	278
Lærebøker i historie: krigens traumer og kulturens gjennomslag	281
Forfatterportrett: Bernhard Stokke	287
Engelsk for alle	293
Oppsummering	297

KAPITTEL 6

**LÆREBØKER I FELLESSKOLEN
1974–2013**

«Alle skal med!»	299
Lærebøker i KRL-faget; et gammelt fag i en ny tid	304
ABC-boka; «Tekstene skal være meningsfylte»	313
Lærebøker i tekst-, kommunikasjons- og kulturfaget norsk	323
Matematikk – inn i vår tid	339
Eksperimentell fagmiks i vår egen tid: o-fag, NaSaMi og tilbake til tradisjonen	354
Lærebøker i Natur- og miljøfag	356
Lærebøker i samfunnsfagene.	
Serier, tverrfaglighet og kritisk lesing	363
Lærebøker i engelsk. Fra struktur til kultur	389
Oppsummering	397

KAPITTEL 7

**LÆREBØKER I PRAKTISKE OG ESTETISKE
FAG, 1739–2013**

	399
Fra «Sang efter Salmebogen» til «eit skapande aktivitetsfag» Lærebøker i sang og musikk	401
Forfatterportrett: Mads Berg	408
Fra vakker håndskrift til rask på tastaturet. Lærebøker i skriving	419
Lærebøker i kroppsøving: Fra militær disiplin til lek og bevegelse	427
Lærebøker i kunst- og håndverksfagene. Fra praktisk nyttefag til kreativitet og skjønnhet	437
Forfatterportrett: Hans Konrad Kjennerud	439
Forfatterportrett: Caroline Halvorsen	444
Forfatterportrett: Rolf Bull-Hansen	447
Fra velling til guacamole. Lærebøker i mat og helse	454
Forfatterportrett: Dorothea Christensen	458

KAPITTEL 8

**DEN SAMISKE LÆREBOKA.
FRA OVERSETTELSE TIL
ORIGINALLITTERATUR**

	472
Fornorskningpolitikk og eksotisering	472
Margarethe Wiig: ABC	476
Forfatterportrett: Margarethe Wiig	479
Samisk-norsk lesebok (1965–70)	481
Et drama i nyere tid på samisk og norsk	485
Samiske lærebøker i alle fag	487

KAPITTEL 9

NOEN LINJER I LÆREBOKHISTORIEN

	491
Lærebokas framstillingsformer og språk	492
Læreboka – mer enn skrift	505
Barn og barndom i lærebøkene	515
Oppsummering	526

NOTER	529
LITTERATUR	555
Primærlitteratur	555
Sekundærlitteratur	569
BILDELISTE	581
PERSONREGISTER	582

Forord

Ingen har tidligere skrevet en sammenfattende framstilling om de lærebøkene som har vært brukt i den obligatoriske skolen her til lands. Etter at vi har arbeidet med dette materialet i over 10 år, skjønner vi kanskje hvorfor. Stofftilfanget har vært overveldende, og strukturering og utvalg har ikke gitt seg selv. *Norsk lærebokhistorie* er en samlet framstilling av lærebøkens historie i Norge, avgrenset til den obligatoriske skolen. Lærebøker for videregående opplæring og høyere utdanning er ikke behandlet, og det er heller ikke lærebøker rettet mot spesielle grupper eller barn med spesielle behov. Det er altså mange lærebøker som ikke er omtalt.

Det er mye som har gledet oss i arbeidet med tidligere tiders læreboktekster, men også mye som har forundret og opprørt oss, blant annet det vi i dag vil oppfatte som dogmatisk kristendomsforkynnelse, undertrykkende kjønnsroller og nedlatende holdninger til andre folkeslag og kulturer. Da har det vært viktig huske på at også lærebøker må leses ut fra sin samtids kontekst, de må leses historisk, så langt det er mulig. Vi håper vi har lyktes med det.

Norsk lærebokhistorie retter seg mot alle som er opptatt av skole: både de som er, skal bli eller har vært lærere. Vi har bestrebet oss på å skrive på en enkel, tilgjengelig måte. I tillegg til å bidra med ny lærebokhistorisk kunnskap, gir boka en grundig oversikt over forskning om lærebøker. Vi håper det vil gi utbytte for forskere og studenter, særlig på ph.d.- og masternivå.

Mange har støttet arbeidet med denne boka. *Norsk lærebokhistorie* baserer seg på et stort

forskningsarbeid. I perioden 2006 til 2010 hadde daværende Høgskolen i Vestfold forskningsmidler fra Norges Forskningsråd til prosjektet *Norsk lærebokhistorie – en kultur- og dannelseshistorie*. Det engasjerte en rekke forskere både på og utenfor høgskolen og resulterte i tre artikkelsamlinger med til sammen 37 artikler. De har gitt oss et viktig grunnlag for å skrive denne boka. Vi har også mottatt økonomisk støtte fra Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, fra Høgskolen i Sørøst-Norge, fra Kopinor og fra Fritt Ord. Det vil vi takke for.

Det hadde vært umulig å realisere dette verket uten bibliotekstøtte. Nasjonalbibliotekets digitalisering av lærebøker de siste årene har gjort arbeidet i sluttfasen mye enklere for oss. En svært viktig støttespiller har biblioteket ved Høgskolen i Sørøst-Norge vært. Stor takk til biblioteksleder Aasta Hagen og hennes personale. En særlig takk til spesialbibliotekarene Kristen Østerholt og Eva Sauvage som har hjulpet oss med litteratursøk, og med å skaffe bøker og holde orden på referanser. Litteraturlista inneholder bare de bøkene vi har omtalt i verket, og langt fra alle de lærebøkene vi har lånt inn og lest. Kristin Østerholt har laget et EndNote-bibliotek over alle innlånte lærebøker, det finnes i en lenke bakerst i boka. Vi håper det kan være til nytte for alle som vil arbeide videre med lærebøkens historie. Eva Sauvage har også gitt oss god hjelp med illustrasjonene i boka.

Mange andre må takkes for gode samtaler og konkrete innspill. Takk til lærebokforskningens nestor, Egil Børre Johnsen for nyttige råd i en tidlig

fase av arbeidet. Takk til anonyme konsulenter som har lest hele eller deler av manus og gitt viktige innspill. Stor takk til Geir Botten og andre fagpersoner innenfor de respektive fagene som har bidratt med sin fagkunnskap og gitt oss nødvendige korreksjoner. En særlig takk til lærebokforfatter og redaktør Aage Solbakk for orientering om samisk lærebokskrivning og for gjestfrihet og omvisning på Forfatternes Forlag i Karasjok og Båteeng. Kollegaer ved Høgskolen i Sørøst-Norge skal også takkes spesielt: Kari Anne Jørgensen, Karen Lassen, Ragnhild Lund, Thollef Thorsnes, Geir Winje og Willy Aagre. Takk til familie, venner og kollegaer som har hjulpet oss med bilder og stoff til de 25 forfatterportrettene vi har med i boka. En særlig takk til Henning Denstad og Ragnhild Sohr Gjørstad som har hjulpet oss med

både fotografier og opplysninger om sine respektive besteforeldre; Hans Bergersen og Ragnhild Sohr. Og ikke minst takk til vår redaktør Ingrid Louise Ugelvik, og til Universitetsforlaget som hele tiden har støttet prosjektet.

Alle som har gått på skolen, har møtt lærebøker, og mange har også sterke minner om sin barndoms lærebøker. Vi håper denne boka skal gi gjenkjenning, men også ny kunnskap og bedre innsikt i hvordan denne viktige tekstkategorien har bidratt til å formidle kunnskap, holdninger og verdier til tidligere generasjoner, og vi håper vi med denne boka kan gi gode og tankevekkende leseopplevelser som kan bidra til at vi forstår både vår fortid og vår samtid bedre.

Tønsberg, april 2017

Dagrun Skjelbred   Norunn Askeland   Eva Maagerø   Bente Aamotsbakken